

др КСЕНИЈА МАРКОВИЋ БОЖОВИЋ

Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности
ksenijamarkovicart@yahoo.com

др ЈОВАНА КАРАУЛИЋ

Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности
jovanakaraulic@gmail.com

792.024:687.16(497.11)“20”

792.024:502.1“20”

МОГУЋНОСТИ И ИЗАЗОВИ ЗЕЛЕНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СЕКТОРА КОСТИМА БЕОГРАДСКИХ ПОЗОРИШТА

Категорија чланка: оригинални научни рад

Апстракт: У контексту климатских промена, као дугорочног изазова са којим се сусрећемо, позориште може да оствари важну улогу друштвеног актера – не само критичким указивањем на актуелне парадигме климатске кризе кроз сценске наративе већ и кроз своју укупну пословну стратегију и организациону културу коју негује, тј. императив редизајнирања продукционих приступа и начина пословања као елемената и чиниоца *зелене политичности* уметничких установа. У дискурсу *еколошког заокрета* савремених позоришних система уочавају се различити аспекти *зелене трансформације* процеса планирања и обликовања костима кроз примену мера штедне и енергетске ефикасности, односно усвајање концепта поновне употребе материјала и рециклаже. Поједини сегменти глобално заговараних препорука у овом контексту (попут поновне употребе постојећих костима из фондуса или *second hand* извора набавке) *de facto* јесу део постојеће праксе и у српским позориштима, али нису и *de jure* – пракса утемељена на правима и обавезама зелених политика. Полазећи од ове тезе, рад испитује колико су (и да ли су) глобално пледиране активности зелене транзиције пословања заступљене у раду сектора костима градских позоришта Београда, и то кроз анализу резултата истраживања спроведеног у седам позоришних кућа, те кроз промишљање налаза о начинима и принципима рада ових организација у светлу релевантних практичних препорука протокола адаптације и прилагођавања.

Кључне речи: зелене политике, зелена трансформација, климатске промене, костим, позориште

На Самиту о климатским акцијама 2019. године усвојено је десет приоритетних области за смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште и том приликом потврђена неопходност „бављења социјалном димензијом климатских промена”, тј. неопходност већег ангажовања друштвено-хуманистичких наука и стварања нових платформи за комуникацију о овој значајној теми (Милтојевић и Илић Крстић, 2020). Међутим, и поред неупитне потребе и могућег доприноса ових наука, као и уметности, у разумевању и примени принципа одрживог развоја, у научној заједници се и даље разматрају неискоришћени или недовољно коришћени потенцијали уметничких пракси – као централног места у образовању и ангажовању на тему климатских промена (Bentz, 2020).

С позориштем у вези, Чадури (Chaudhuri) подвлачи да изазов у традиционалном промишљању

климатских промена није повезан само са огромним тренутним и будућим утицајима на природу и друштво већ и са чињеницом да доскоро нисмо ни знали „како да мислимо и осећамо ту тему“ (Chaudhuri and Enelow 2014: VIII). Ова тврдња додатно нас упућује на могуће идентификовање културе и уметности као места приближавања проблема климатских промена широј заједници – преиспитивања (заједничког и личног) односа према овој теми и иницирања друштвеног дијалога. Такође, промишљање о тријади *култура-друштво-екологија* не може а да не реферише и на парадигму *одрживог развоја*, као савремену друштвено-политичку мисао о повезаности културе и људских права, различитости, одрживости, демократије и мира, која заговара интеграцију културе у развојне стратегије и програме и афирмише идеју о култури као стожеру развоја (Marković 2014: 242–243)¹.

Климатска криза, као предмет вредносних оријентација поља културе у целини, огледа се и у зеленим захтевима постављеним пред позоришта, тј. у императиву *еко-заокрета* у управљању позоришном организацијом и његовим појединачним секторима, што захтева постепено усклађивање зелених препорука с постојећим оквирима традиционалних пракси (Hasall and Rowan, 2019). То подразумева бројне изазове за позориште, да делује као *покретач промена*, и то не само указујући на актуелне парадигме климатске кризе кроз сценске наративе већ редизајнирајући своје продукционе приступе и начине пословања као чиниоце његове *зелене политичности*. Тако, Ијан Гарет (Ian Garrett) указује на потребу позоришних професионалаца да преиспитају „како раде то што раде“, и то не само из перспективе умањења штетних емисија које стварају већ и укупне естетске и продукционе филозофије позоришта, у коме свака представа постаје „могућност аутокорекције“ (Garrett, 2012). Дискусије о вишеструкој повезаности политичности изведбене уметности и политика упућују на то да приликом анализе односа сценске уметности и политика данас не разматрамо само директну употребу политичких мотива и наратива у изведби, већ се често ослањамо на теоријске оквире према којима се политичност позоришта изражава кроз облике продукције и управљања (Letunić and Karaulić, 2020). То је у складу и с промишљањима теоретичара Драгана Клаића, који заступа став да је улога позоришта (нарочито субвенционисаног) да, кроз свој целокупни рад, покреће дијалог о важним питањима која се тичу заједнице (Klaić, 2016), што заједно – у контексту зелених трансформација – значи да оно може и мора дати значајан допринос у увећању видљивости актуелне еколошке кризе, с различитих аспеката свог деловања.

1 У првим дефиницијама појма одрживог развоја култура није имала јасну позицију јер су као његови стубови идентификовани: *биолошки* – који се односи на очување биодиверзитета, *економски* – који се односи на смањење сиромаштва и *социјални* – који се односи на инклузију (Urrutiaguer, 2020). Међутим, међународна перспектива о положају културе у развоју друштва значајно се мења почетком 21. века, када је Декларацијом Унеска о културној разноликости из 2001. године, Конвенцијом о заштити и промоцији културне разноликости из 2005, те коначно Агендом 21 за културу – култура означена као четврти стуб одрживог развоја.

Полазећи од наведених теза, рад пред вама анализира могућности *еко-заокрета позоришта* као институције културе која је „јединствено моћно место за промишљање климатске кризе“ (Chaudhuri and Enelow, 2014: 8), те истражује питање модела продукције као компонената и инструмената политичности сценске уметности (Letunić and Karaulić, 2020). У истраживању је употребљена емпиријска метода студија случаја, којом је мапирана тренутна ситуација у контексту могућности зелене трансформације сектора костима у седам београдских позоришта, уз упоредну анализу препоручених пракси које, у међународним оквирима, већ јесу део актуелних протокола усклађених са концептом одрживог развоја.

Изазови *еко-заокрета* позоришних пракси

Постоји значајан број *зелених приручника* који упућују на опционе начине реаговања организација у контексту кризе изазване климатским променама, али они су махом намењени великим компанијама или регионалним/националним управама. Као такви, природно, не одговарају културним организацијама – њиховој структури, активностима, специфичној мисији и визији, због чега се од краја прве деценије овог века све интензивније ради на концепирању студија и публикација ове врсте намењених конкретно организацијама из поља културе и уметности. Смернице које ови приручници нуде воде двосмерној корекцији досадашњег начина пословања: *прилагођавању на последице климатских промена* и њиховом *ублажавању* кроз инфраструктурно промишљање објеката, техничких капацитета, радних процедура, организационих култура итд.²

Постојеће препоруке на тему *зелене трансформације позоришта* разликују се, дакле, према томе да ли фокус усмеравају на аспект прилагођавања или ублажавања; да ли се баве одрживошћу позоришне зграде, представе или организационе културе и процедура; те да ли су тематски оријентисане ка еколошком заокрету одређеног сегмента позоришне продукције и дистрибуције, или уопштено – целокупног процеса планирања, стварања и извођења позоришних дела. Такође, разлике потичу и од друштвено-политичких контекста – од законске регулативе и стратегија одређених земаља на пољу климатских промена, али и од затечене ситуације

2 Велики је број водича, пројеката, платформи (попут *The Carbon Literacy Project*, види више на: <https://carbonliteracy.com>) које реаговање на еколошку кризу фокусирају на императив ублажавања емисија угљен-диоксида и стварања ефекта стаклене баште, односно циљају на описмењавање културних и других организација у овом контексту. С друге стране, актуелне су и публикације попут „Адаптирање наше културе: Водич за културне организације које планирају будућност климатских промена“ (Adapting our culture: A toolkit for cultural organisations planning for a climate change) – настале кроз програм „Културне адаптације“ (Cultural Adaptations) Шкотске агенције за повезивање уметности и одрживог развоја (Creative Carbon Scotland), финансираног од ЕУ програма *Креативна Европа* и шкотске владе – које се баве прилагођавањем културних организација кризним условима, те преиспитивањем бројних практичних питања у овом контексту.

по питању степена еманципације заједнице у том смислу. Заједничко место свих публикација овог типа јесу ставови о разлозима за опредељивање у правцу зелених концепата, који се могу сумирати у пет теза на тему позитивних ефеката такве транзиције пословања – 1) зелена трансформација пословања позоришта доприноси бољој припремљености организације за будуће законске измене; 2) подразумева уштеду на дугорочном плану; 3) отвара нове перспективе у погледу колаборативног стваралаштва; 4) утиче на стварање снажнијих веза између позоришне организације и заједнице, доприноси бољој репутацији позоришта и процесима развоја публице; и 5) подстиче креативност и иновацију.

Извесно је да су пред нама бројне законске промене у контексту постизања еколошки одрживог начина пословања, због чега је важно да позоришта на време препознају ризике које ове промене могу имати на начин њиховог рада. При томе, стратешке активности у овом правцу, попут преласка на режим редуковања потрошње енергије, поновно коришћења и размене материјала и сл., могу водити значајним уштедама, као и рефокусирању са ресурса једне организације на целокупни систем, те иницирању нових облика сарадње и колаборација. Паралелно, зеленом трансформацијом пословања позориште остварује улогу медијатора у освешћивању и иницирању дијалога на тему климатске кризе (са којом се људи најчешће суштински не повезују), чиме остварује шири утицај – подиже свој углед, привлачи нове таленте, јача културни и социјални капитал организације.

На крају, климатска криза није само изазов који је потребно савладати, будући да промена параметара по којима позориште тренутно функционише представља и узбудљиву креативну прилику (нпр. за диверсификацију програма позоришта и његових активности, као што је развој летње сезоне, планирање догађаја на отвореном и сл.). У дискурсу поимања климатске кризе као креативног изазова за позориште наглашено је да одрживо стварање представе није циљ по себи, зато што се увођењем зелених концепата рада не мењају мисија и визија позоришта, већ параметри у оквиру којих се оне остварују.

Зелена трансформација сектора костима: студија случаја градских позоришта Београда

Позитивни примери (страних) позоришних организација већ одмаклих у еко-заокрету, као и препоруке анализираних водича, студија и стратегија, показују да зелена трансформација сектора костима подразумева усвајање одређених пракси, које не ремете замах креативности и иновације, већ га смештају у контекст еколошки одговорног деловања. Изазов о ком се доминантно дискутовало у том смислу односи се на проблем нагомилавања отпада који потиче од одбачених делова костима, а који је потребно одложити на еколошки исправан начин и свести га на минимум. Решења у том контексту могуће је описати крилатицом „редукција, поновно коришћење, рециклажа“, коју операционализује

пракса „хијерархије материјала“ објашњена у *Зеленој позоришној књизи* (The Theatre Green Book³). У процесу стварања костима то значи да је први корак дизајном смањити потребну количину материјала, а затим пронаћи већ коришћене компоненте и рециклиране материјале – идеално локално, како би се избегао транспорт. Уколико то није могуће, следећа опција је изабрати материјале који су набављени из одрживог извора, а тек последња опција – коју је неопходно свести на минимум – јесте набавка материјала из неодрживих извора који штете планети.⁴

На исти начин су хијерархијски одређени алтернативни начини одлагања ствари које више нису потребне. Идеално је поново их користити у новим продукцијама или донирати, а затим – уколико то није могуће – рециклирати на прописан начин. У том смислу, еколошки савесно обликовање и управљање костимом се не завршава на премијери или последњим играњем, већ мора садржати и одрживе протоколе и систем одлагања (ibid). Осим сарадње са релевантним оператерима за прикупљање и рециклажу отпада, ово може значити и успостављање сарадње са *second hand* продавницама, прихватиштима, другим позориштима, продавницама реквизита, фондусима филмских и телевизијских продукцијских кућа итд. Пракса поновне употребе нарочито је примењива у случају постојања стабилне локалне мреже позоришних организација (као што је систем градских позоришта), међу којима већ постоје функционалне везе, те је једноставније развити и континуирану размену *вишкова*. Штавише, чак и мреже које повезују географски удаљене организације, попут мреже Единбуршког фестивала *Фринџ* (Fringe)⁵ све чешће иницирају моделе размене и дељења попут *Swap shops* (продавнице за трампу), где су позоришне куће и трупе позване да донирају или размене своје костиме, реквизите и декор који више не користе, а које друге продукције могу преузети уколико им је потребно. Као алтернативна решења у ослобађању од вишка предлаже се и изнајмљивање или дељење костимских фондуса са другим позориштима, те препродаја костима извођачима и публици у оквиру добротворних догађаја и/или преко различитих онлајн платформи.

Трећи важан аспект зелених процедура у контексту управљања костимом тиче се детаљног праћења одрживости коришћених материјала, односно процене степена штетности које костимска продукција остварује. С тим у вези предлаже се коришћење онлајн доступних верзија *Карбон калкулатора* (Carbon

3 Видети: The Theatre Green Book, 1: Sustainable productions, доступно на: https://theatregreenbook.com/wp-content/uploads/2021/03/THEATRE-GREEN-BOOK-ONE_beta1.pdf

4 *Поновно коришћење* подразумева узимање готових ствари – одеће, обуће, детаља – и њихово поновно коришћење. *Рециклирање* подразумева разградњу нечега на материјал који може бити поново коришћен, а *одржива набавка* или *набавка из одрживих извора* подразумева набавку некоришћених материјала од произвођача/добављача који су сертификовани као еколошки – „био“.

5 Видети: Fringe, Sustainability toolkit for performing companies, доступно на: https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/2018_sustainability_toolkit_venues.pdf

Calculator), који у односу на одређене квантитативне параметре израчунава угљенични отисак који једна позоришна продукција производи.⁶ Друга, једноставнија могућност јесте увођење *Детаљног пописа материјала* (Materials Inventory), који садржи податке о томе: шта је потребно, у којој количини и од ког материјала; да ли је претходно коришћено, набављено из одрживог извора и да ли је за набавку коришћен неки вид превоза; те да ли ће се у будућности користити, где ће бити одложено и какав транспорт то подразумева (нпр. вид: *The Theatre Green Book* стр. 37, 40). Вођењем евиденције ове врсте може се прилично јасно утврдити еколошки стандард израде костима за појединачну продукцију, док се континуираном применом овакве праксе идеја о еколошким аспектима у контексту рада сектора уграђује у индивидуалну и организациону свест.

Промишљања на тему пројектовања костима и имплементације зелених протокола у позоришту требало би да доведу до усвајања различитих правила, од којих је основно да сваки елемент мора да има претходни живот и да буде поново коришћен. Као што је већ написано, то практично значи да, када год је то могуће, костим треба да буде израђен од већ коришћене одеће, а алтернативно – постојеће, некоришћене костиме могуће је реструктурирати (распарати, раставити на делове), те користити као материјал за израду нових. Уколико је неопходно костим правити од почетка, предлаже се коришћење рециклираних материјала, памука, органски бојених материјала, материјала погодних за машинско прање и еко-сертификованих материјала. Такође, како не би долазило до наручивања и набавке костимских елемената у последњем часу (што поред мањка контроле квалитета подразумева и додатни транспорт), важно је од почетка прецизно утврдити потребе и предвидети више времена за договоре и набавку одрживих опција. Када је год то могуће, погодно је користити услуге локалних радњи, радионица, чистионица и сл. ради доприноса смањењу емисије које настају транспортом.

Стратегија редуције емисије угљен-диоксида подразумева (између осталог) и одржавање костима прањем на 30 степени Целзијусових, избегавање хемијског чишћења и, по могућству, сушење на ваздуху. За одлагање костима пожељно је користити дуготрајне вреће за навлачење, те вишестрано користити кесе за одлагање и транспорт одеће, обуће, детаља, перика, маски. У техничком одржавању сектора важно је додатно обратити пажњу на исправност машина за шивење, пегли и других електричних уређаја, а приликом обнављања опреме потребно је водити рачуна о куповини ефикасних електричних уређаја. Поред свега наведеног, сектор костима мора усвојити и опште зелене кодексе организације, који се односе на минимизирање употребе папира, коришћење рециклираног папира и разврставање отпада у складу са важећим правилима.

Међутим, у многим позориштима примењују се поједина од побројаних правила, иако заправо не постоји формална оријентација организације ка преласку на зелени начин пословања. Тако је, на пример, у костимском сектору неретко присутна пракса поновног коришћења костима, а да при томе разлози за такво деловање не спадају у сферу „еколошке освешћености“. С друге стране, исто можемо узети и за својеврсну снагу у процесу зелене трансформације, будући да искуство поступања на прописан начин постоји – потребно га је адекватно контекстуализовати, па из повремених, ситуационих избора заснованих на другим (нееколошким) разлозима превести у константан, системски утврђен одговор на потребу за ублажавањем климатских промена. С тим у вези, са циљем мапирања могућности београдских позоришта да усвоје правила зелене трансформације, иницијатива *Green Art Incubator*⁷ спровела је истраживање у седам градских позоришта – *Атељеу 212*, Београдском драмском позоришту, Позоришту на Теразијама, *Звездара театру*, *Битеф театру*, Позоришту *Бошко Буха* и Малом позоришту *Душко Радовић*. Истраживање је, примарно, укључило анализу годишњих извештаја, статута и медијске архиве, као и методу упитника који су (у периоду од марта до маја 2021) попуњавали управници и запослени у позориштима. Секундарно, о прикупљеним подацима о искуствима и праксама позоришта, односно о идентификованим кључним питањима на тему примене зелених концепата у њиховом раду, дискутовано је у оквиру фокус групе одржане у септембру 2021. године.

Desk истраживање показало је да, изузев повремених појављивања еколошке теме у наративу продуцираних представа, она изостаје када се у јавном дискурсу говори о раду и организационој култури позоришних кућа. Уз то, ни инструментима културне политике оне нису подстакнуте да зелено послују, а у прилог томе стоје: непостојање зелене књиге позоришта на градском или националном нивоу, одсуство зелене трансформације у општим циљевима културног развоја, недостатак системских истраживања и студија у овом контексту, недостатак евалуације на ову тему у обавезним извештајима оснивачу, недовољна афирмација пројеката ове врсте, те занемареност фактора еколошки одговорног деловања у условима конкурса за суфинансирање пројеката у култури и уметности.

Налази *field* истраживања потврдила су претпоставку да се, неусмерена од оснивача и оптерећена егзистенцијалним проблемима, градска позоришта у Београду, већински, не баве својом улогом и обавезама у контексту реаговања на и ублажавања климатске кризе (ван повременог уметничког истраживања еколошке теме, што није предмет овог рада). У припреми и извођењу представа дијалог о зеленим концептима, те еколошки одрживим алтернативама у дизајнирању сцене и костима у већини позоришта није присутан (пет од седам). С друге стране, флексибилан приступ у дизајну (што омогућава лакшу

⁶ Карбон калкулатор или *калкулатор угљеничног отиска* јесте алат који омогућава рачунање количине емисија CO₂ који се остварује кроз све процесе и процедуре рада које се примењују у организацији.

⁷ Видети материјале иницијативе *Green Art Incubator* доступне <https://greenartincubator.org/materijali/>.

поновну употребу костимских или сценских елемената) присутан је у већини позоришта, мада је – имајући у виду остале налазе – утисак да је ово пре последица других фактора (попут финансијског) него фактора одрживости. Томе у прилог стоје и налази на тему присутности других зелених пракси у сектору костима са аспекта одржавања одеће и материјала (прање на 30 степени, коришћење био-детерџената, сушење на ваздуху и сл.), који указују на готово апсолутно одсуство еколошког поступања. Употреба материјала који поседују еко-сертификате у највећем броју позоришта изостаје, док је избегавање материјала који утичу на емисије штетних супстанци (попут полиестера и пластике) у половини позоришта неприсутно, у три је присутно у средњој мери, а само у једном веома присутно. Пажљива употреба материјала као што су PVC, штетне боје, хемикалије и сл. у процесу костимске продукције такође је нимало или мало заступљена пракса, док је у великој мери на делу само у једном позоришту (у оба случаја посредни је Битеф театар).

Уколико се вратимо на позитиван налаз у вези са флексибилношћу дизајна ради могућности поновне употребе, њега потврђују и одговори на питање о поновној употреби већ постојећих костимских елемената и материјала у сврху креирања нових. Велика већина испитаника даје позитиван одговор (пет од седам), док само у два позоришта наводе да је оваква пракса реткост. И када је реч о донирању костима и материјала који се више не користе, ситуација је слична, па само једно позориште негира такву праксу, у једном она није тако честа, док је у већини позоришта углавном присутна. Међутим, иако су овакви налази позитивни са аспекта поштовања концепта хијерархије материјала, објективно је поставити питање: да ли је у костимском сектору градских позоришта заиста присутна свест о значају поновног коришћења и рециклаже зарад ублажавања последица климатске кризе или је, просто, на снази „политика штедње“?

У тражењу одговора потенцијално значајан путоказ могли би бити налази у вези са „општом“ оријентацијом позоришта ка зеленом пословању. С тим у вези, спроведено истраживање (између осталог) показује да велика већина позоришта нема искуства са обукама за запослене у контексту зелене адаптације; да само једно позориште има значајнија искуства учешћа у пројектима са еко-тематиком, а исто важи и за партнерства са организацијама које делују у овом домену. Реферишући на тему разврставања отпада, сва позоришта наводе да је то нимало или мало присутна пракса, док се само једно позориште изјашњава позитивно по овом питању. С друге стране, у конципирању маркетиншких активности позоришта у значајној мери примењују праксу минимизације штампаних материјала и коришћења дигиталних опција комуникације, али и овде делује да је посредни пре општи тренд на пољу развоја канала комуникације него тежња еколошки одрживом начину пословања. Упитани шта сматрају кључним изазовом у примени зелених концепата, позоришта наводе: мањак едукације и подизање свести о важности ове теме, недостатак средстава; неуспешност

административних правила функционисања институције и могућег одабира решења; мањак запослених који би се бавили појединим активностима – као што је управљање вишковима ради донирања/ рециклирања; неопходност промена Закона о јавним набавкама, где би се као услов поставио и еколошки аспект; те недостатак подстицаја привредних субјеката да еколошки делују.⁸

Закључак

Увођење *зелених филозофија* у процесе рада институција културе обухвата сет активности усмерених на промишљање и имплементацију пракси у контексту зелене трансформације у овој области. Наслањајући се на теоријска становишта према којима уметност и култура могу дати значајан допринос у увећању видљивости актуелне кризе из перспективе еко-заокрета институција и организација у тој области, анализа актуелних пракси и стратешких препорука показује да активности које се заговарају у овом контексту могу имати дугорочне позитивне последице на укупни рад организације. Поред тога, улога организације у том процесу постаје усмерена и на стварање ширег повољног амбијента за разумевање значаја зелених транзиција, те успостављање оквира који ће омогућити несметану и ефикасну зелену трансформацију уметничких дисциплина и сектора унутар поља.

Да би се тај циљ остварио, неопходно је промишљање отвореног, колаборативног приступа међу организацијама у области културе и уметности, али и подстицање ауторских тимова да у своја креативна решења уграде принципе зелене трансформације. Зелена агенда позоришта, дакле, може и треба да буде промовисана кроз уметничке праксе из програмске и продукционе перспективе, као и кроз акције заговарања које утичу на видљивост глобалног проблема и доприносе повезивању унутар локалне заједнице окупљањем око тема које су важне за њену будућност. Тако, проактивним одговором на климатску кризу, позориште одговара и на тренд континуираног развоја друштвених функција културе и уметности, које се односе на његов допринос друштвеној кохезији и културној еманципацији, социјалној инклузији, развоју критичког мишљења, покретању дијалога и јавне расправе и преиспитивању традиционалних образаца мишљења (Марковић Божовић 2020: 438–439).

Ужи тематски оквир овог рада односио се на анализу могућности зелених трансформација у сектору костима градских позоришта у Београду, те је на основу налаза спроведеног истраживања произашао закључак да су, и поред начелног разумевања

8 Негативно-условљавајући фактори који позоришта идентификују су и: стални инфраструктурни проблем (термоизолација, неисправне индивидуалне котларнице, неопходност реконструкције ради добијања енергетског пасоша), непостојање законске обавезе разврставања отпада, недостатак системске анализе и недостатак пројеката и партнерства у овом контексту.

процеса и принципа зелене (ре)организације сектора костима, домаће праксе и даље удаљене од оних које су усвојене као препоручене у оквиру процеса еко-заокрета у позоришту. Међутим, у контексту глобалних финансијских, ресурсних и инфраструктурних неједнакости, није ни могуће у локалним оквирима очекивати резултате које показују позитивни примери (страних) институција и организација, исказани у бројним водичима, стратегијама и књигама препорука и изражени кроз умањење емисија штетних супстанци у великом проценту и примену правила и принципа реорганизације сектора у правцу нултог утицаја на животну средину. То јасно осликавају и налази да у домаћим позориштима постоји позитивни став ка зеленом пословању, али и осећај недовољне

припремљености за стварни улазак у процес трансформације – недостатак јавне дебате на ову тему, недостатак обуке за запослене, неусаглашеност прописаних начина функционисања и препоручених активности, те недостатак подстицајних мера у контексту реаговања на последице и ублажавања последица климатске кризе. У том смислу, и с аспекта локалног контекста, потврђује се теза да се еко-заокрет позоришта не може свести искључиво на нову парадигму стваралачког процеса, већ се односи и на процесе менаџмента, тј. његове имплементације у културном пејзажу у коме не постоји довољно широког знања и искуства у примени зелених приступа, алата и смерница, добрих примера из праксе, платформи, где јавне политике долазе у центар дијалога.

ЛИТЕРАТУРА

Bentz, J. 2020

Learning about climate change in, with and through art, *Climatic Change* 162.3: 1595–1612.

Letunić, A. and Karaulić, J. 2020

Introduction: Towards an Effective Dialogue Between the Polticality of Performing Arts and Cultural Policy, *Performing Arts Between Politics and Policies: Implications and Challenges*, eds. Letunić A. and Karaulić J., Faculty of Dramatic Arts Belgrade and Academy of Dramatic Art Zagreb: 6–11.

Марковић Божовић, К. 2020

Неговање публике као друштвена функција савремених позоришта, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 175, 3/2020: 437–451.

Милтојевић, В. и Илић Крстић И. 2020

Социологија и климатске промене, *Социолошки преглед*, 54(4): 1095–1121.

Urrutiaguer, D. 2020

Theatre and environmental footprint: which political ambivalences?, *Performing Arts Between Politics and Policies: Implications and Challenges*, eds. A. Letunić and Karaulić J., Faculty of Dramatic Arts Belgrade and Academy of Dramatic Art, Zagreb: 27–38.

Angelaki, V. 2019

Theatre and Environment, Macmillan international higher education.

Hassall, L. and Rowan S. 2019

Greening Theatre Landscapes: Developing Sustainable Practice Futures, *Theatre Graduates*, eW. Leal Filho and R. Leal-Arcas eds., University Initiatives in Climate Change Mitigation and Adaptation. Springer, Cham: 143–158.

Vuković, A. et al. 2018

Global warming impact on climate change in Serbia for the period 1961–2100, *Thermal Science*, 22.6, Part A: 2267–2280.

Klaić, D. 2016

Početi iznova: promena teatarskog sistema, Beograd: Clio.

Zalasiewicz, J. 2015

When did the Anthropocene begin? A mid-twentieth century boundary level is stratigraphically optimal, *Quaternary International* 383: 196–203.

Chaudhuri, U. and Enelow S. 2014

Research Theatre, Climate Change, and the Ecocide Project: A Casebook. New York: Palgrave Pivot.

Marković, K. 2014

Implementacija strategije komercijalizacije i širenja usluga javnih pozorišta Beograda kao preduslov održivog

razvoja grada, *Kultura i održivi razvoj u doba krize*, M. Dragičević Šešić, M. Nikolić i L.J. Rogač Mijatović ur., Beograd: 242–254.

Garrett, I. 2012

Theatrical Production's Carbon Footprint, *Readings in Performance and Ecology*, ed. W. Andy and T. May, Palgrave Macmillan, New York: 201–209.

ПРИРУЧНИЦИ

Adapting our Culture: A toolkit for cultural organizations planning for a climate changed future, <https://www.culturaladaptations.com/wp-content/uploads/2021/03/Adapting-Our-Culture-Toolkit.pdf>

Fringe, Sustainability toolkit for performing companies, https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/2018_sustainability_toolkit_venues.pdf

Green Theatre: Taking action on climate change, https://juliesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/10/Green_Theatre_Guide_2008.pdf

Reduce, Reuse, Reopen: Backstage toolkit – Sustainable solutions for reopening theatre, <https://www.broadwaygreen.com/greener-reopening-toolkit>

The Theatre Green Book, 1: Sustainable productions, https://theatregreenbook.com/wp-content/uploads/2021/03/THEATRE-GREEN-BOOK-ONE_beta1.pdf

Zelena transformacija pozorišta, (<https://greenartincubator.org/wp-content/uploads/2022/04/Istrazivanje-praksi-i-potencijala-beogradskih-pozorista-u-kontekstu-zelene-transformacije-organizacija.pdf>)

Summary

KSENIJA MARKOVIĆ BOŽOVIĆ

University of Arts in Belgrade, Faculty of Dramatic Arts
ksenijamarkovicart@yahoo.com

JOVANA KARALIĆ

University of Arts in Belgrade, Faculty of Dramatic Arts
jovanakaralic@gmail.com

THE OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF GREEN TRANSFORMATION IN BELGRADE THEATERS' COSTUME SECTORS

Climate change as a long-term challenge imposes an obligation for individuals and institutions to face the consequences of these changes. Thus, the role of a social agent that the theater realizes relates not only to pointing out the current paradigms of the climate crisis through stage narratives, but also its overall business strategies and the organizational culture it nurtures. The theater has to redesign its production approaches and ways of doing business – as elements and factors of art institutions' "green politics." In this regard, the various aspects and possibilities of the transformation of the process of planning and shaping costumes in modern theater systems are identified – from the implementation of energy efficiency measures, to the adoption of the concept of material reuse and recycling. However, certain segments of globally advocated recommendations in this context (such as the reuse of existing costumes or second-hand procurement sources) are already part of everyday practice in the Serbian theaters, but the question arises whether those practices are grounded on "green motives." With the aim of answering this question, and having in mind the relevant practical recommendations of the adaptation protocol, we examine how much (and whether) globally pleaded activities of green transformation are present in the costume sector of Belgrade's city theaters.

Translated by the authors